

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ο ΕΚ ΣΤΕΜΝΙΤΣΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΝΔΡΗΣ
(1879-1963)



ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ 5' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000)
ΤΟΜΟΣ Γ'

ΑΘΗΝΑΙ 2001-2002

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

Έπίκ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

Ο ΕΚ ΣΤΕΜΝΙΤΣΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΝΔΡΗΣ (1879-1963)*

Ο ζωγράφος Αθανάσιος Κανδρής (είκ. 1), μολονότι επιτέλεσε πλούσιο έργο, ειδικευθείς στόν κλάδο της θρησκευτικής ζωγραφικής, δέν είχε άπασχολήσει μέχρι στιγμής τήν έρευνα¹. Η παρούσα εργασία άποσκοπεί, κατά ταύτα, στην παρουσίαση της ζωής και του έργου του καλλιτέχνη, με βάση, κατά κύριο λόγο, τó άνέκδοτο προσωπικό του άρχείο².

Ο Αθανάσιος Κανδρής γεννήθηκε τó 1879 στή Στεμνίτσα Γορτυνίας³. Ήταν γόνος διακεκριμένης οικογένειας του τόπου. Ο προπάππος του Νικολάκης Κανδρής, εύπορος γεωργοκτηνοτρόφος, πρόκριτος της Στεμνίτσας επί Τουρκοκρατίας, έλαβε μέρος μαζί με τούς τέσσερεις γιούς του στην Έπανάσταση του 1821· όλοι τιμήθηκαν από τήν Πολιτεία για τόν ήρωισμό

* Εύχαριστώ θερμά τήν κόρη του καλλιτέχνη, κυρία Αικατερίνη Κανδρή - Μαρκέτου, πού έθεσε στή διάθεσή μου τó άρχείο του πατέρα της και μου παρέσχε κάθε δυνατή πληροφορία και βοήθεια.

1. Περί του ζωγράφου, ύπάρχουν άναφορές μόνο στα δυό Λεξικά τών Έλλήνων Καλλιτεχνών (Στ. Λυδάκη, Έλληνες Ζωγράφοι, τόμ. 4: Λεξικό τών Έλλήνων Ζωγράφων και Χαρακτών, 16ος-20ός αιώνας, έκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1976, σ. 158. Λεξικό Έλλήνων Καλλιτεχνών. Ζωγράφοι - Γλύπτες - Χαρακτες, 16ος-20ός αιώνας, τόμ. Α', έκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1998, σ. 110).

2. Τó άρχείο αυτό δέν είναι πλήρες, αλλά περιλαμβάνει πολλά στοιχεία του βίου και του έργου του ζωγράφου. Αποτελείται από δέκα φακέλλους με άταξινόμητα έγγραφα, άλλα χειρόγραφα και άλλα δακτυλογραφημένα, πού έχουν συγκεντρωθή από τήν κόρη του καλλιτέχνη, καθώς και από ένα τετράδιο, όπου αυτός σημείωνε ιδιοχείρως τις παραγγελίες εικόνων. Τó άρχείο αυτό θά άναφέρεται στο έξης ως: Άρχείο Α. Κ. (= Αθανασίου Κανδρή).

3. Βλ. Άπόσπασμα Ληξιαρχικής Πράξεως Θανάτου του Ειδικού Ληξιαρχείου Αθηνών (άρ. πρωτ. 22932/1992), όπου άναφέρεται ó θάνατος (άρ. πρ. 12, τόμ. ΚΖ'/1963) του Αθανασίου Κανδρή του Ιωάννη και της Μαρίας, πού γεννήθηκε στή Στεμνίτσα Άρκαδίας και πέθανε στις 13 Οκτωβρίου 1963 σέ ήλικία 84 έτών στην Αθήνα, όπου και κατοικούσε (Άρχείο Α.Κ.).

τους⁴. Μετά την ίδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὁ Ν. Κανδρῆς διετέλεσε δήμαρχος Τρικολώνων (ὁ δῆμος αὐτὸς περιλάμβανε τὴν Στεμνίτσα, ὡς πρωτεύουσα, καὶ γειτονικά χωριά) κατὰ τὸ διάστημα 1839 ἕως 1843⁵.

Ὁ πατέρας τοῦ ζωγράφου Ἰωάννης συνέχιζε τὸ οἰκογενειακὸ ἐπάγγελμα⁶. Μητέρα του ἦταν ἡ Μαρία Καραβόγιωργα, ἐπίσης ἀπὸ τῆ Στεμνίτσα⁷. Εἶχε ἄλλους τρεῖς ἀδελφούς, τοὺς Κωνσταντῖνο, Εὐάγγελο καὶ Εὐθύμιο, καὶ μία ἀδελφή, τὴν Αἰκατερίνη⁸. Καθοριστικὸ ρόλο στὴ ζωὴ του ἔπαιξε ὁ θεῖος του, ἀδελφὸς τῆς μητέρας του, μοναχὸς Παρθένιος, πού, ὅταν ὁ Ἀθανάσιος ἔχασε τὴν μητέρα του σὲ νεαρὴ ἡλικία, τὸν ἔφερε στὴν Ἀθήνα⁹ καὶ φρόντισε γιὰ τὴν μόρφωσή του. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐπηρέασε τὴν προσωπικότητα τοῦ νεαροῦ Ἀθανασίου καλλιτεργώντας του μία βαθειὰ θρησκευτικότητα, πού καθόρισε τόσο τὴν ζωὴ ὅσο καὶ τὴν τέχνη του¹⁰.

Τὸ 1898 ὁ Ἀθανάσιος Κανδρῆς γράφτηκε στὸ «Σχολεῖο τῶν Καλῶν Τεχνῶν» τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου, (μὲ αὔξοντα ἀριθμ. μητρώου 131), ὅπου παρακολούθησε τὰ μαθήματα τῆς «Σχολῆς τῆς Γραφικῆς», καὶ ἀποφοίτησε τὸ 1907¹¹. Καθηγητὲς του ὑπῆρξαν οἱ ζωγράφοι Κωνσταντῖνος Βολανάκης, Γεώργιος Ἰακωβίδης, Νικηφόρος Λύτρας καὶ Γεώργιος Ροῦλός¹².

4. Ἀθ. Παπαχριστοπούλου, Τρικολωνικά, Ἀθήνα 1889, σ. 62. Δ. Γαρταγάνη, Ἡ Στεμνίτσα (Ψυδὸς) εἰς τὴν Ἀνάστασιν τῆς Φυλῆς, Ἀθήνα 1956, σ. 170. Κ. Ρούνιου, Ἱστορία τῆς Στεμνίτσης ἢ τοῦ ἀρχαίου Ψυδόντος, Ἀθήνα 1971, σσ. 57-59. Γ. Θεοφίλη, Ἡ Στεμνίτσα καὶ οἱ ἀγωνισταὶ τῆς τὸ 1821, Ἀθήνα 1988, σσ. 25, 68-69, 127-128.

5. Ἀθ. Παπαχριστοπούλου, ὁ.π., σσ. 61-62.

6. Ἐνδεικτικὸ τῆς Γ' Τάξεως τοῦ Α' Δημοτικοῦ Σχολείου Πειραιῶς, ὅπου ἀναφέρεται ὡς: «Ἀθανάσιος Ἰωάν. Κανδρῆς, πατρὸς γεωργοῦ» (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

7. Σημ. 2. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

8. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

9. Ὁ Ἀθανάσιος Κανδρῆς εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Στεμνίτσα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1891-1892, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος φοίτησε στὸ Α' Δημοτικὸ Σχολεῖο Πειραιῶς (βλ. σημ. 6).

10. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

11. Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον - Ἀποφοιτητήριον τοῦ Ἀθανασίου Κανδρῆ, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐπέδειξε «κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐπίδοσιν μὲν εὐδόκιμον διαγωγὴν δὲ κοσμιωτάτην» (ἀρ. πρωτ. 140/20-11-1907) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

12. Ἐπιστολὴ Ἀθ. Κανδρῆ πρὸς «τὴν Ἐπιτροπείαν τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Κεφαλαρίου Κηφισιάς» (χρονολογεῖται πιθανότατα τὸ 1937), ὅπου ὁ ζωγράφος δηλώνει: «Χρηματίας μαθητῆς τῶν διασῆμων ζωγράφων καὶ καθηγητῶν τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν Βολανάκη, Ροῦλου, Λύτρα καὶ Ἰακωβίδη» (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.). Σημειωτέον ὅτι συνδεόταν μὲ συγγένεια μὲ τὸν ζωγράφο Γεώργιο Ροῦλό, ὁ ὁποῖος κατὰ γόταν κι αὐτὸς ἀπὸ τῆ Στεμνίτσα (Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου).

Μετά τὴν ἀποφοίτησή του, ὁ Κανδρῆς παρακολούθησε τὰ μαθήματα χριστιανικῆς τέχνης καὶ ἀγιογραφίας τοῦ θεολόγου Γεωργίου Λαμπάκη (1854-1914), ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἰδρυτῆ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1884)¹³.

Ὁ προσωπογραφούμενος σπούδασε, ἐπίσης, βυζαντινὴ μουσικὴ στὸ Ὡδεῖο Ἀθηνῶν¹⁴ καὶ συνήθιζε νὰ ψάλλῃ σὲ ἐκκλησίες¹⁵. Τὸ 1908 διορίστηκε «διδάσκαλος τῆς Ἱχνογραφίας» στὸ Βαρβάκειο Λύκειο, ὅπου ἐργάσθηκε μόνον ἕως τὸ 1911, ὅποτε ἡ θέση του καταργήθηκε¹⁶. Δίδαξε, ἐπίσης, γιὰ ἓνα διάστημα καὶ στὸ Ὁρφανοτροφεῖο Χατζηκλώνστα¹⁷. Κατὰ κύριο λόγο, ὅμως, ἐργάσθηκε ὡς ἐλεύθερος ἐπαγγελματίας ἀγιογράφος. Τὸ ἐργαστήριό του βρισκόταν ἀρχικὰ στοὺς «Ἀέρηδες» στὴν Πλάκα¹⁸, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1933 ἐνοικίαζε ἓνα δωμάτιο στὴν αὐλὴ τοῦ ναῖσκου τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς στὴν ὁδὸ Αἰόλου δίπλα στὴν Χρυσοσπηλιώτισσα, μετόχι τῆς Μονῆς Ὁσίου Μελετίου Βοιωτίας (εἰκ. 2)¹⁹. Ὁ Ἀθανάσιος Κανδρῆς ἦταν, ἐπίσης, μέλος τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Ἐπαγγελματικοῦ Ἐπιμελητηρίου, μὲ αὔξοντα ἀριθμ. μητρώου 92²⁰.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἰδιωτικὸ του βίον, παντρεύτηκε τὴν Μαρία Χαλάφτη ἀπὸ τὰ Μέγαρα καὶ ἀπέκτησε τέσσερα παιδιά, τὸν Ἰωάννη, τὴν Ἑλένη, τὸν Παναγιώτη καὶ τὴν Αἰκατερίνη²¹. Κατοικοῦσε στὴν Ἀθήνα, στὸν Κολωνό, ὅπου καὶ πέθανε τὸ 1963²².

Τὸ ἔργο του περιλαμβάνει λίγα δείγματα κοσμικῆς ζωγραφικῆς καὶ πολλὲς ἀγιογραφίες (τοιχογραφήσεις ναῶν καὶ φορητὲς εἰκόνες). Τὰ πρῶτα εἶναι νεανικά του ἔργα, προσωπογραφίες (εἰκ. 3) καὶ γυμνά (εἰκ. 4), στὰ ὁποῖα ὁ ζωγράφος ἀκολουθεῖ ἓναν ἀκαδημαϊκὸ ρεαλισμὸ ἀποδίδοντας μὲ ἱκανότητα τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μοντέλων του καὶ διεισδύοντας συγχρόνως στὸν ψυχικὸ τους κόσμον²³. Στὴν ἀπόφασή του νὰ ἐγκα-

13. Ἐπιστολὴ Ἀθ. Κανδρῆ (σημ. 12). Γεωργίου Λαμπάκη, *Περιηγήσεις*, Ἡμερολόγιο 2000, ἐκδ. Βυζαντινοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Μουσείου, Ἀθήνα 2000 (κεῖμενο: Δ. Κωνσταντῖος).

14. Πιστοποιητικὸν Ὡδείου Ἀθηνῶν (15-6-1911) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

15. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

16. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως πρὸς τὸν Ἀθ. Κανδρῆ (ἀρ. πρωτ. 22020/4-1-1908, ἀρ. πρωτ. 2062/5-2-1911) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

17. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

18. Ὁ.π.

19. Ἀπόφαση ὑπ' ἀρ. 946/5-10-1936 τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

20. Βεβαίωση τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Ἐπαγγελματικοῦ Ἐπιμελητηρίου (ὑπ' ἀρ. 14/19-6-1947) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

21. Μαρτυρία Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου.

22. Βλ. σημ. 3.

23. Βλ. σημ. 1.

ταλείψη τὴν κοσμικὴ ζωγραφικὴ καὶ νὰ στραφῇ στὴν ἁγιογραφία, θὰ πρέπει νὰ συνέβαλαν: ἡ βαθειὰ του θρησκευτικότητα, τὰ μαθήματα τοῦ Γεωργίου Λαμπάκη, ποὺ τὸν ἐπηρέασαν καθοριστικά, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ του²⁴, καθὼς καὶ οἱ ἐπαφές ποὺ εἶχε ἀποκτήσει, μέσω τοῦ θείου του, μὲ ἐκκλησιαστικούς κύκλους, γεγονὸς ποὺ διευκόλυνε τὴν ἀνάληψη παραγωγeliών.

Ὁ Κανδρῆς, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ ἀρχείου του, ἔλαβε μέρος στὴν ἁγιογράφηση πολλῶν ναῶν, ἄλλοτε διακοσμώντας τμήματά τους καὶ ἄλλοτε ἐπιζωγραφίζοντας παλαιότερες φθαρμένες τοιχογραφίες. Φιλοτέχνησε, ἐπίσης, πλῆθος εἰκόνων. Ἐκτὸς αὐτῶν, ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν συντήρηση καὶ τὴν ἐπιζωγράφηση εἰκόνων, καθὼς καὶ μὲ τὴν πώληση, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό του, εἰκόνων ποὺ εἶχαν κατασκευάσει ἄλλοι.

Τὰ κυριότερα ἔργα του βρίσκονται στοὺς ἑξῆς ναοὺς:

- Ναὸς Παναγίας Χρυσοκαστριώτισσας στὴν Πλάκα: Τοιχογραφία Πλατυτέρας (1914) στὸ Ἱερὸ Βῆμα καὶ διάφορες δεσποτικὲς εἰκόνες²⁵.
- Μητροπολιτικὸς Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὰ Μέγαρα: Τοιχογραφία Παντοκράτορος στὸν τροῦλλο (1931). Εἰκόνες Δωδεκαόρτου, Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελισμοῦ²⁶.
- Ναὸς Ἀγίας Μαρίνας στὸ Θησεῖο: Τοιχογραφίες Ἱεροῦ Βήματος (εἰκ. 5) [Πλατυτέρα καὶ Προφῆτες σὲ στηθάγια (1934), Ἀγγελικὴ Λειτουργία «Ἡ Θεία Μυσταγωγία»] (1936)]²⁷.
- Ναῖσκος Ἀγίας Παρασκευῆς Ἀθηνῶν (ὁδὸς Αἰόλου): Τοιχογραφία Πλατυτέρας στὸ Ἱερὸ Βῆμα (1941), Εἰκόνες τέμπλου [1949: Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (ἀπὸ τίς δεσποτικὲς εἰκόνες), 1954-6: οἱ ὑπόλοιποι] (εἰκ. 6)²⁸.
- Ναὸς Ἀγίου Κωνσταντίνου στὸν Κολωνό: Τοιχογραφίες Ἱεροῦ Βήματος [Πλατυτέρα (εἰκ. 7) (1958), Προφῆτες σὲ στηθάγια, Εὐαγγελισμοί, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Μελωδός, Ἀνάληψη, Πεν-

24. Βλ. σημ. 12.

25. Βλ. σημ. 12. Προσωπικὲς παρατηρήσεις στὸ ναό.

26. Βλ. σημ. 12. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν Κανδρῆ (1-12-1931) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

27. Ἐγκριση κατασκευῆς τῆς Πλατυτέρας ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων (ἀρ. πρωτ. 55358/2-11-1933). Συμφωνητικὸ Κανδρῆ καὶ Ἀποστόλου Γιαννη-βασίλη γιὰ κατασκευὴ τῆς Πλατυτέρας (8-9-1933). Συμφωνητικὸ Κανδρῆ καὶ Παναγιώτη Λουκέα γιὰ κατασκευὴ τῆς Ἀγγελικῆς Λειτουργίας (22-1-1935) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.). Προσωπικὲς παρατηρήσεις στὸ ναό.

28. Προϋπολογισμὸς εἰκόνας Ἀγίας Παρασκευῆς στὸν ὁμώνυμο ναὸ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου. Συμφωνητικὸ Κανδρῆ καὶ Μαρίας Βουτσινᾶ γιὰ κατασκευὴ τῆς Πλατυτέρας (5-4-1941). Τετράδιο παραγγελιῶν (16-9-53) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.). Προσωπικὲς παρατηρήσεις στὸ ναό.

τηκοστή (1960-1961)], 4 Εὐαγγελιστὲς στὰ σφαιρικά τρίγωνα στὴν βάση τοῦ τρούλλου (1959-60)²⁹.

Ἀνέλαβε, ἐπίσης, τὴν διακόσμηση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους τοῦ Ὁρφανοτροφείου Χαρ. Ἰωσηφόγλου (1932)³⁰ καὶ φιλοτέχνησε ὅλες τὶς εἰκόνες τοῦ τέμπλου στὴν Ἀγία Βαρβάρα Ἀθηνῶν³¹, ὅλες τὶς δεσποτικὲς εἰκόνες στὴν Μητρόπολη Τυρνάβου³², καὶ 4 Δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ 18 εἰκόνες Δωδεκαόρτου στοῦ τέμπλο τῆς Μητροπόλεως Βεροῦ³³.

Ἔργα του βρίσκονται, ἐπίσης, στοὺς ναοὺς: τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Κάτω Λιοσίων, τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου Ἄνω Λιοσίων, τοῦ Ἑσταυρωμένου Κολοκυνθοῦς, τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα Λαυρίου, τοῦ Ἀγίου Νικολάου, τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας στὸν Πειραιᾶ, τῶν Ἀγίων Θεοδώρων Ἀθηνῶν³⁴ καὶ ἄλλοῦ. Ἀγιογράφησε τὸν ἰδιωτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου στὰ Σελίνια Σαλαμίνας³⁵. Φιλοτέχνησε, ἐκτὸς αὐτῶν, πολλὲς εἰκόνες σὲ διάφορες κωμοπόλεις τῆς Γορτυνίας [μεταξὺ αὐτῶν, σημειωτέον, καὶ πολλὲς εἰκόνες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου Χριστιανουπόλεως (1951) τῆς Μονῆς Προδρόμου στὴν Στεμνίτσα³⁶, καθὼς καὶ τὶς εἰκόνες τοῦ τέμπλου τῆς Νέας Μονῆς Φιλοσόφου κοντὰ στὴν Δημητσάνα]³⁷ καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου, στὶς Κυκλάδες, στὴν Κρήτη, στὰ Δωδεκάνησα, καθὼς καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου καὶ στὴν Ἀμερική³⁸.

Οἱ παραγγελίες ποὺ ἀναλάμβανε προέρχονταν εἴτε ἀπὸ ἰδιῶτες εἴτε ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια. Εἶναι γεγονὸς ὅτι δὲν ἀνέλαβε μεγάλα ἔργα. Περιορίστηκε σὲ μικρότερες παραγγελίες, ποὺ δείχνουν ὅμως ὅτι ἔχαιρε ἐκτιμῆσεως, δεδομένου ὅτι εἶχε τακτικὴ πελατεία καὶ συχνὲς παραγγελίες³⁹.

Ὡς ἐνδείξεις τῆς ἀποδοχῆς του ὡς ἀγιογράφου μποροῦν νὰ σημειω-

29. Πρωτόκολλα Παραλαβῆς (τῆς ἀρμόδιας ἐπιτροπῆς παραλαβῆς τῶν ἐργασιῶν ἀγιογράφησης τοῦ ναοῦ) (8-4-1960, 13-5-1961) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.). Προσωπικὲς παρατηρήσεις στοῦ ναοῦ.

30. Συμφωνητικὸ Κανδρῆ καὶ Ὁμήρου Ἰωσηφόγλου γιὰ διακόσμηση τοῦ ναοῦ (22-7-1932) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

31. Βλ. σημ. 12.

32. Ὁ.π.

33. Ὁ.π.

34. Τοιχογραφία Τριῶν Ἱεραρχῶν (ἐπιζωγράφηση) στοῦ Β. τοῖχο. Εἰκόνα Ἀγίου Φανουρίου (1934) (Βλ. σημ. 1. Προσωπικὲς παρατηρήσεις στοῦ ναοῦ).

35. Βλ. σημ. 12.

36. Βλ. Τετράδιο Παραγγελιῶν (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

37. Βλ. σημ. 1.

38. Βλ. σημ. 12. Ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Κανδρῆς διακόσμησε μεγάλο τμῆμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁρφανοτροφείου Χατζηκώστα (βλ. σημ. 1) δὲν εἶναι ὀρθή.

39. Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.

θοῦν καὶ οἱ ἐξῆς μνεῖες ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἀρχεῖο του: οἱ εὐχαριστίες τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τῆς Μητροπόλεως Μεγάρων πρὸς τὸν ζωγράφο «διὰ τὴν εὐσυνείδητον ἐργασίαν του καὶ τὴν ὁμολογουμένως καταβληθεῖσαν τέχνην του»⁴⁰, ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἰδίου στὸ ἀρχεῖο του, ὅπου δηλώνει ὅτι γιὰ τὶς εἰκόνες ποὺ φιλοτέχνησε στὴ Μητρόπολη Βερβαίνων ἀπέσπασε τὰ συγχαρητήρια τοῦ Μητροπολίτη Μαντινείας καὶ τῶν ἐπιτρόπων, καὶ ὅτι γιὰ τὸ ἔργο του στοὺς Ἀγίους Θεοδώρους Ἀθηνῶν ἀπέσπασε τὰ συγχαρητήρια ἑνὸς γάλλου βυζαντινολόγου καὶ τοῦ τότε ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ἀδαμάντιου Ἀδαμαντίου⁴¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς τοιχογραφήσεις ναῶν, εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργασίες ποὺ ἀποφασίζονταν ὅποτε συγκεντρώνονταν χρήματα ἀπὸ ἐράνους ἢ ἀπὸ δωρεές πιστῶν. Ὁ ζωγράφος συνήθιζε νὰ ἐργάζεται μόνος του· μόνο μία φορὰ ἀναφέρεται ἡ συνεργασία του μὲ ἓναν «κοσμηματογράφο»⁴².

Εἶναι ἀξιοσημείωτη, ἐπίσης, καὶ ἡ μεγάλη ἐργατικότητα τοῦ ζωγράφου, ποὺ ἐργαζόταν ἀκόμη καὶ σὲ προχωρημένη ἡλικία καί, μάλιστα, στὸ δύσκολο, ἀπὸ πλευρᾶς συνθηκῶν ἐργασίας γιὰ ἓνα ἡλικιωμένο ἄνθρωπο, ἔργο τῆς τοιχογραφήσεως ἐκκλησίας, συγκεκριμένα τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου στὸν Κολωνό, ὅπου ἐργάσθηκε σὲ ἡλικία 79 ἕως 82 ἐτῶν, λίγο πρὶν τὸ θάνατό του.

Ὁ Ἀθανάσιος Κανδρῆς, ὡς ἀγιογράφος, ἀκολούθησε στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς καριέρας του τὴν νεοαναγεννησιακὴ ναζαρηνὴ τεχνοτροπία (εἰκ. 5, 8), ποὺ εἰσήγαγε στὴ χώρα μας ἐπὶ Ὁθωνος ὁ βαναρὸς ζωγράφος Λουδοβίκος Θεῖρσιος (1825-1909), καὶ ἡ ὁποία ἐπηρέασε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἑλλάδα⁴³.

Ἡ ἀντίδραση στὸ ρεῦμα αὐτὸ προῆλθε κυρίως ἀπὸ τὸν Φῶτη Κόντογλου (1895-1965), ὁ ὁποῖος ἀνέστησε τὴν βυζαντινὴ τέχνη καὶ στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ διὰ νόμου καθιέρωση ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 τῆς νεοβυζαντινῆς τεχνοτροπίας, ὡς τῆς μόνης ἀποδεκτῆς γιὰ τὴν ἰστόρηση τῶν ἐκκλησιῶν στὴν χώρα μας⁴⁴. Ἀκολουθώντας τὶς ἐπιταγὲς τῶν καιρῶν, ὁ

40. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν Κανδρῆ (1-12-1931) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

41. Βλ. σημ. 12. Προφανῶς ὑπονοεῖται ἡ παράσταση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὸν ναὸ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ γάλλου βυζαντινολόγου.

42. Προσφορὰ γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση χρωμάτων καὶ τοιχογραφιῶν τῆς Μητροπόλεως Μεγάρων (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

43. Σχετικὰ μὲ τὴν νεοαναγεννησιακὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ στὴν Ἑλλάδα, βλ. Δ. Παπαστάμου, *Ἡ ἐπίδραση τῆς Ναζαρηνῆς σκέψης στὴ νεοελληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ*, Ἀθήνα 1977. Εὐθ. Γεωργιάδου-Κούντουρα, *Θρησκευτικὰ θέματα στὴν νεοελληνικὴ ζωγραφικὴ. 1900-1940*, (διδακτορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 55-66.

44. Ὁ.π., σσ. 170-196.

Κανδρῆς, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὴν βυζαντινὴ τέχνη τόσο ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ Γεωργίου Λαμπάκη ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς προσωπικὲς του μελέτες ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Μυστρά, τῆς Στεμνίτσας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης⁴⁵, υἱοθέτησε τὴ νεοβυζαντινὴ τεχνοτροπία στὴν τελευταία περίοδο τῆς καριέρας του, ὅπου τοῦ τὸ ζήτησαν⁴⁶. Τοῦτο γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἔργο του, τὶς τοιχογραφίες στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο στὸν Κολωνό (εἰκ. 7), ὅπου ὁ ζωγράφος ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἀνωτέρω τεχνοτροπία, σύμφωνα καὶ μὲ τὶς ἐντολὲς τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργείου, τὸ ὁποῖο, μάλιστα, εἶχε συστήσει ἐπιτροπὴ ἀπὸ εἰδικούς, ποὺ ἔλεγχαν τὴν πιστότητα τῆς τεχνοτροπίας τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Κανδρῆ μὲ ἐκείνη τοῦ Κόντογλου, ὁ ὁποῖος εἶχε ζωγραφίσει τὸν Παντοκράτορα στὸν τροῦλλο τοῦ ναοῦ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ στυλιστικὴ ὁμοιογένεια τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου⁴⁷.

Ὁ Κανδρῆς δὲν συμμετεῖχε ἐνεργὰ στὶς καλλιτεχνικὲς ἀναζητήσεις τοῦ καιροῦ του οὔτε ἐπεδίωξε νὰ παίξῃ σημαίνοντα ρόλο στὴν καλλιτεχνικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Ὑπῆρξε ἓνας σεμνὸς καὶ ἀκούραστος ἐργάτης τῆς τέχνης, ποὺ ἐπέλεξε, τόσο ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ὅσο καὶ γιὰ βιοποριστικούς λόγους, τὸν κλάδο τῆς ἀγιογραφίας, τὸν ὁποῖο ὑπηρετήσε χωρὶς πρωτοτυπίες, ἀλλὰ μὲ φιλοτιμία καὶ ὑπευθυνότητα, καταλίποντας ἓνα πλούσιο ἔργο.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

SUMMARY

Evangelia N. Georgitsoyanni, The painter Athanassios Kandris from Stemnitsa (1879-1963)

Athanassios Kandris was born at Stemnitsa in Gortynia (Arcadia) and died in Athens. He studied painting at the School of Fine Arts in Athens (1898-

45. Βλ. σημ. 12.

46. Εἶναι ἐνδεικτικὴ μιὰ προσφορὰ ποὺ ὑποβάλλει ὁ Κανδρῆς τὸ 1955 γιὰ ἀγιογράφηση τοῦ τροῦλλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Χαλάνδρι, ὅπου ἐπισυνάπτει δύο σχέδια τοῦ Παντοκράτορος, «ἓνα αὐστηρὸν βυζαντινὸν καὶ ἕτερον νεώτερον ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν νέαν τέχνην», γιὰ νὰ ἐπιλέξῃ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο τοῦ ναοῦ (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.).

47. ΥΠΕΠΘ, Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως (διευθυντής: Εὐστάθιος Στίκας) πρὸς Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν, Ἐγκρίσις συνεχίσεως ἀγιογραφίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (16-12-1959) (Ἀρχεῖο Ἀ.Κ.): Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν: ὁ Νικόλαος Κοντολέων, Καθηγητὴς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ Εὐστάθιος Στίκας, Διευθυντὴς τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ ΥΠΕΠΘ, ὁ Γ. Κουρνούτος, Διευθυντὴς Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν τοῦ ΥΠΕΠΘ καὶ ὁ Βρ. Τσοῦχλος, Πρόεδρος τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος.

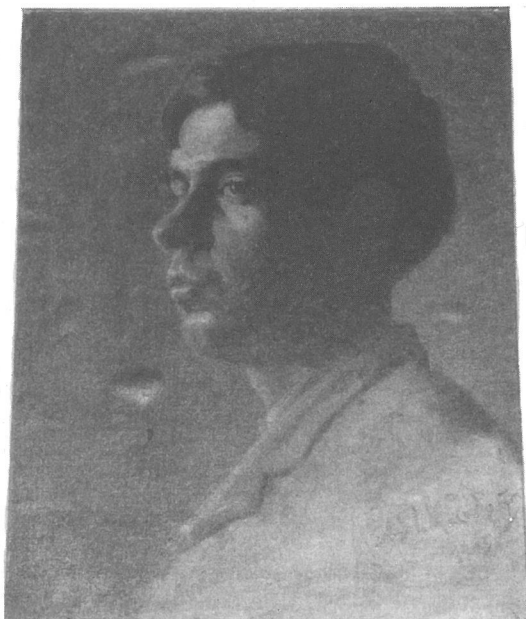
1907), his professors being the eminent painters Constantine Volanakis, Nicephorus Lytras, George Iacovides and George Roilos. During his Studies, he mainly executed portraits and nudes in academic realistic style, but later on, he specialized in religious painting. He decorated parts (mainly the sanctuary or the dome) of several churches in Attica [Virgin Mary called «Cryssocastriotissa» in Athens (Plaka), Cathedral of Megara, Saint-Marina in Athens (Thissio), Chapel of Saint-Paraskevi in Athens (Eolou St.), etc.] and he also painted a lot of icons, even for Greek immigrants in Alexandria in Egypt and in U.S.A., adopting the style of the Nazarenes. Only in his late works, as the frescoes of Saint-Constantine in Athens (Kolonos), he adopted the neo-byzantine style, introduced by Photis Kontoglou.



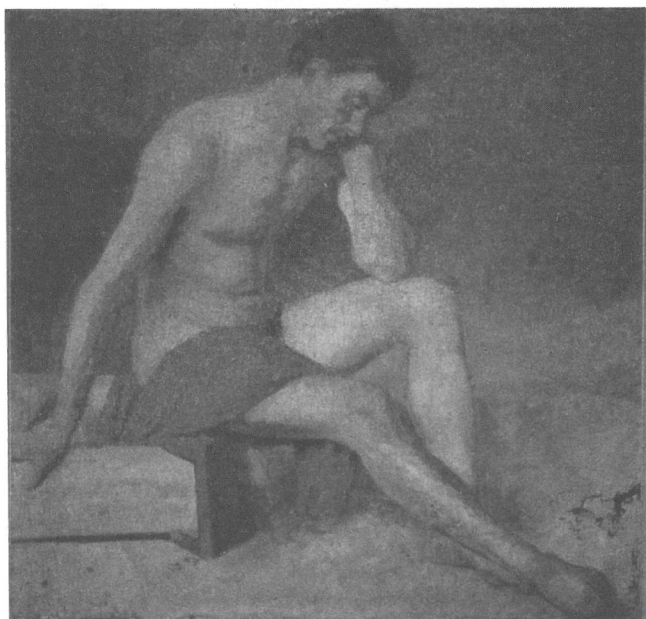
Εἰκ. 2. Τὸ ἐργαστήριο τοῦ ζωγράφου στὴν αὐλὴ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς Ἀθηνῶν (ὁδὸς Αἰόλου)



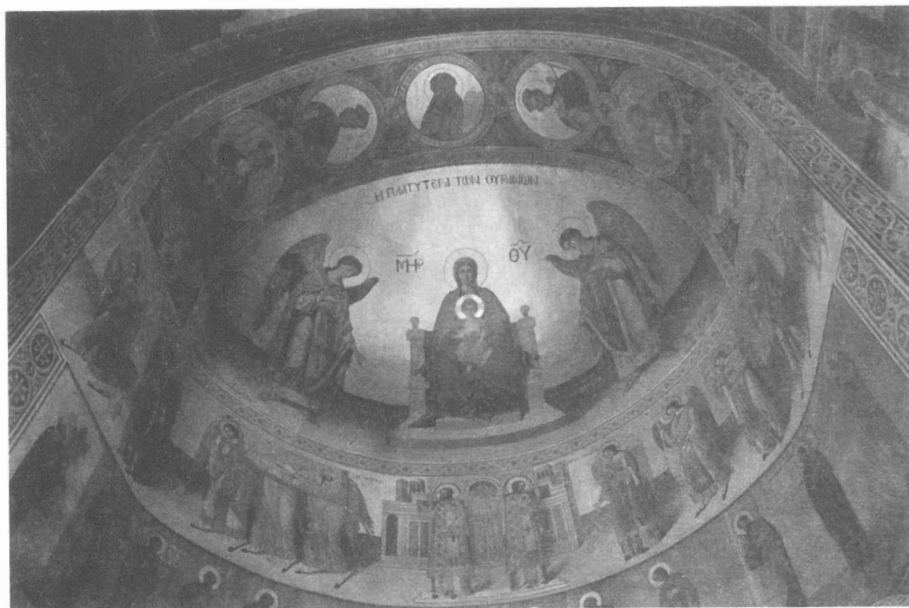
Εἰκ. 1. Ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος Κανδρῆς (διακρίνεται δευτέρος ἀπὸ δεξιὰ στὴν δευτέρη σειρὰ) μετὰ τὴν οἰκογένειά του καὶ συγγενεῖς (Ἀρχεῖο Αἰκ. Κανδρῆ - Μαζαρέτου)



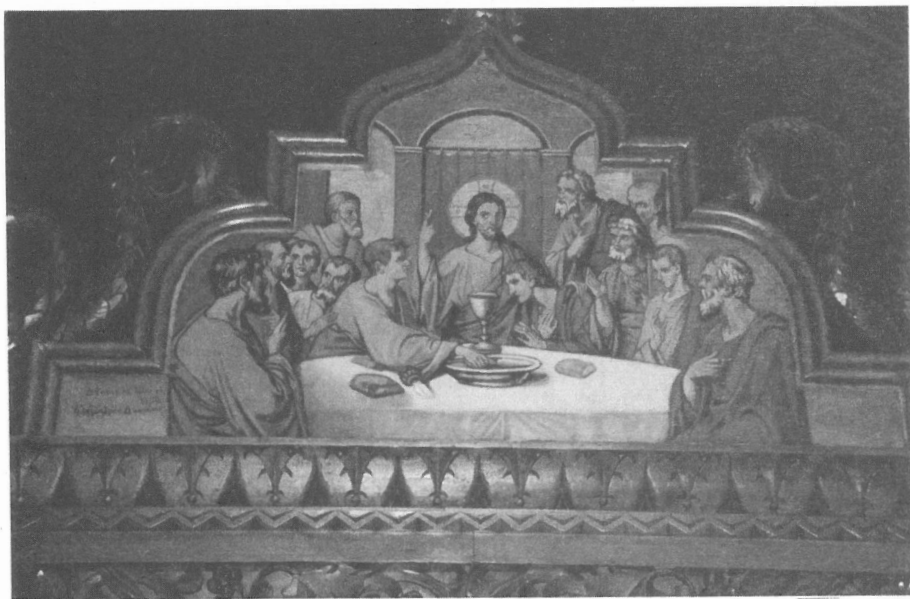
Εἰκ. 3. Προσωπογραφία (1903) (Συλλογή Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου)



Εἰκ. 4. Γυμνὸς ἄνδρας (Συλλογή Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου)



Εἰκ. 5. Ἡ Πλατυτέρα - Προφῆτες - Ἡ Ἀγγελικὴ Λειτουργία. Ναὸς Ἁγίας Μαρίνας
στὸ Θεσσεῖο



Εἰκ. 6. Τέμπλο Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀθηνῶν (ὁδὸς Αἰόλου): ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος



Είκ. 7. Ἡ Πλατυτέρα. Ναὸς Ἀγίου Κωνσταντίνου στὸν Κολωνὸ



Είκ. 8. Ὁ Εὐαγγελισμὸς (Συλλογὴ Αἰκ. Κανδρῆ - Μαρκέτου)